

ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ НА ОСНОВІ ПРАВОСЛАВНИХ ТРАДИЦІЙ У НЕДІЛЬНИХ ШКОЛАХ

У статті розкрито роль недільних шкіл у православному вихованні дітей і молоді та сформульовано наукові основи організації навчально-виховного процесу.

Ключові слова: православне виховання, духовно-моральний розвиток, недільна школа, православна педагогіка, організація навчально-виховного процесу.

Понад двадцять років у нашій країні відбуваються серйозні зміни в духовній, політичній, соціальній і економічній сферах. Серед них, безумовно, є такі, які дають позитивні результати. Але водночас наявні і негативні моменти, зокрема ті, що стосуються системи освіти. Це, перш за все, відсутність чітко визначеної системи виховання, редукування самого поняття “виховання” до ідеї “адаптації до соціуму”, витіснення виховного процесу в систему додаткової освіти і комерціалізація останньої, недотримання принципу культури у вихованні, проникнення в школу ідей статевої розбещеності, споживацтва, окультизму тощо. Академік НАПН України І. Бех висловився так: “Духовний вакуум став ознакою життя. Людина втратила смак до високої моралі, живе в лоні заземлених потреб і не більше...” [2, с. 334].

Сучасна педагогіка перебуває в активному пошуку нової парадигми виховання, здатної ефективно впливати на духовно-моральний розвиток підростаючого покоління. Досвід підказує, що нове неможливо побудувати без урахування старого, традиційного, і те, що найцінніше в педагогічній спадщині, необхідно не тільки відтворювати, зберігати, а й творчо розвивати. На сьогодні педагогіка має бути зрозуміла і осмислена в руслі традиційних основ.

Релігійно-моральне виховання, як наголошують вітчизняні вчені (Г. Ващенко, Ю. Дзерович, І. Ортинський, В. Янів), є складовою української системи виховання, оскільки відповідає ментальності та духовності українців. Особливості християнського виховання порівняно із світським і значення християнських цінностей у вихованні особистості розкрито в працях А. Вихруща, О. Вишневського, В. Жуковського, В. Карагодіна, Ю. Терещенка, С. Ярмуся та ін.

Поява в останні роки помітних російських педагогічних досліджень у сфері духовно-морального виховання і православного освіти (В. Олександрова, В. Беляєва, С. Макєєва, В. Маслов, В. Меньшиков, І. Метлік, Т. Петракова, Т. Флоренська, В. Слободчиков, ігумен Георгій (Шестун), І. Метлик) обґрунтовують використання православної педагогічної культури в оновленні педагогічної теорії та практики. “Сутність духовності, – пише Т. Петракова, – полягає в трансцендуванні людиною наявної дійсності і своїх власних меж. В самому факті присутності духу в

людині виявляється більш глибинна, фундаментальна реальність, доступна лише людській інтуїції” [7].

Великий інтерес для вивчення окресленої проблеми становить має філософська релігійна література, представниками якої є М. Бердяєв, В. Зеньковський, М. Лоський, І. Ільїн, В. Соловйов, С. Франк. Вони звертають увагу на витоки людського буття, духовність і духовні цінності життя і культури, а духовний розвиток людини розглядають як зростання національної самосвідомості, як основу формування патріотизму та громадянськості.

Вимога реформування системи виховання в сучасному освітньому просторі пов’язується автором з ідеєю повернення до головного принципу православної педагогіки – пріоритету духовно-моральних цінностей виховання над матеріально-економічними. Виховання – це, у першу чергу, передача наступним поколінням традиційної духовної ієрархії цінностей, завдяки яким здійснюється засвоєння найкращих здобутків вітчизняної культури. “Очевидно таке: щоб зрозуміти культуру, традиції і духовне значення народних цінностей, необхідно вивчати їх релігійну основу” [9, с. 95]. Зберегти національні особливості українського народу можна лише в результаті розробки ефективної системи релігійного виховання й освіти.

При тому, що релігійне виховання набуває все більшого значення, на сьогодні недільні школи є по суті єдиним освітнім майданчиком щодо виховання дітей на основі православних традицій, тому їх стан і рівень викладання в них є одним із чинників стабільності держави.

Мета статті – розкрити роль недільних шкіл у православному вихованні дітей і молоді та наукові основи організації навчально-виховного процесу.

Згідно з результатами Всеукраїнського опитування єпархій УПЦ МП, проведеного громадською організацією “Україна Православна” спільно із Синодальним відділом релігійної освіти і катехізації УПЦ МП у липні – вересні 2010 р. [3], на території України діє 2245 православних недільних шкіл. Їхні керівники визначили такі проблеми функціонування недільних шкіл України, як:

- нестача методичних матеріалів для проведення занять;
- недостатнє технічне оснащення;
- відсутність постійного приміщення для проведення занять або недостатній його розмір;
- нестача викладачів відповідної кваліфікації;
- нечисленний склад груп;
- недостатня підтримка з боку батьків вихованців;
- недостатня підтримка з боку духовенства.

Значущість недільних шкіл як фундаменту православного простору дає змогу стверджувати, що вони спроможні стати першоосновою для створення центрів духовно-морального виховання.

Прийнято вважати, що основна мета недільних шкіл – це навчання Закону Божого дітей вірян. Водночас протоієрей Гліб Каледа вважав, що церковна школа має бути, перш за все, школою виховання благоговіння і християнської моралі, школою радості, що виконує завдання “культивування” інтересу до богословської освіти, оскільки “жити однією вірою, без християнської освіти, дуже важко” [5, с. 109]. Тобто основним завданням недільних шкіл є не надання інформації про Священну і Церковну історію, а “виховання почуття благоговіння та лю-

бові до Бога і людей, “пов’язання” душі дитини з Церквою” [4, с. 206]. Вчителям недільної школи необхідно показати дітям, “наскільки можливо більш позитивну і духовну систему життєвих цінностей, досягнень. І мало того, щоб ці цінності були позитивними і духовними. Необхідно, щоб вони були одночасно з цим соціально значущими. Православна освіта просто зобов’язана будуватися на такій діяльності, яка дає вихованцям змогу відчувати потребу і важливість своїх занять навіть серед невіруючих” [10, с. 68]. Навчання в недільній школі має бути пов’язане з життям дитини, воно повинно вести дитину в життя, а не відводити від нього.

Положення про дитячі парафіяльні недільні школи Запорізької єпархії [8] так визначає мету навчально-виховного процесу недільних шкіл: “Дитяча недільна школа (далі – недільна школа) – основа церковної системи освіти, яка є невід’ємною складовою парафії, монастиря, подвір’я монастиря Запорізької єпархії УПЦ (Московський Патріархат) і покликана організувати православну духовну освіту і виховання; сприяти уцерковленню дітей і дорослих; формувати вміння і навички, необхідні для ведення способу життя православного християнина”.

Положенням про дитячі парафіяльні недільні школи Запорізької єпархії визначаються такі завдання діяльності недільних шкіл:

- виховання цілісної духовно-моральної особи, яка вміє розрізняти добро і зло, приймати осмислені рішення, ставити мету і досягати її реалізації відповідно до православного світогляду;
- сприяння процесу уцерковлення вихованців і членів їх сімей;
- виховання любові і пошани до членів сім’ї і ближніх, уміння виявляти терпіння і турботу про них, виховання милосердя;
- виховання любові до своєї Батьківщини, вивчення її історії;
- розвиток творчих навичок вихованців недільної школи;
- сприяння соціалізації учнів до життя в сучасному суспільстві на основі православних традицій;
- організація і проведення заходів, що створюють необхідні умови для спільної праці, відпочинку дітей і батьків (осіб, які їх замінюють);
- організація дозвілля і відпочинку, заснованих на православних традиціях”.

Спроби сформулювати принципи навчально-виховного процесу, заснованого на православних традиціях, почали робитися зовсім недавно (професор, протоієрей Гліб Каледа, ігумен Георгій (Шестун), С.Ю. Дивногорцева та ін.). Узагальнюючи дослідження цих авторів, а також провівши аналіз ряду праць православно-педагогічної тематики, спробуємо збудувати ієрархічно цілісну систему принципів навчально-виховного процесу недільної школи.

1. *Принцип Христоцентричності*, тобто основою і змістом системи духовно-освітнього виховання є Одкровення, а виховним ідеалом – Особа Спасителя Ісуса Христа.

Кожен, хто має стосунок до практики виховання, не може не відзначити того, яку роль відіграє ідеал. Він слугує орієнтиром для людського життя й поведінки, він є тією вищою метою, до якої прагнуть люди і яка керує їхньою діяльністю. Вияв цікавості до проблеми досконалої людини, відзначає у своїй дисертаційній роботі М.А. Остапенко, не випадковий, а закономірний і неминучий. Відсутність чіткого уявлення про людську досконалість знищує можливість для

індивідума (і суспільства в цілому) знайти сенс життя, зрозуміти своє покликання, збудувати життєву траєкторію через здійснення цього образу.

2. Принцип уцерковлення як початок соборності.

Реалізація розглянутого вище принципу неможлива, згідно з православним світоглядом, поза межами Церкви, що є, за словами митрополита Амфілохія (Радовича), “майстерне” спасіння, перетворення, освіти і обоження” [1, с. 21].

3. Принцип виховання у свободі.

У православному віровченні свобода (внутрішня) виражена, перш за все, у внутрішньому самовизначенні особи між добром і злом. Оскільки, згідно з християнською антропологією, в кожній людині перебуває образ Божий, то свобода (воля) дана кожному з нас. Над цією свободою не владний ніхто. Проте вона не має найціннішого – внутрішнього зв'язку з добром. Свобода волі людини є свобода і до добра, і до зла. Сенс морального самовизначення людини полягає у вільному подоланні гріха і в зверненні до добра, тобто виховання, з точки зору православно орієнтованої педагогічної думки, має бути спрямоване на засвоєння дару внутрішньої свободи, на розвиток свідомості свободи, відчуття відповідальності й уміння володіти своєю свободою.

4. Принцип любові і пошани до дитини як до образу Божого.

Православна педагогічна думка ґрунтується на тому, що людина створена за образом Божим, тобто людина несе в собі начало, що йде від Бога. Це означає, що людська особа існує не сама по собі, вона не несе в собі джерело Буття, а існує завдяки своїй онтологічній причетності до Христа. Яку б шкоду людина не завдала собі, образ Божий в ній не зникає; те саме стосується й дій інших людей: ніхто і ніколи не може “закреслити” образ Божий в іншій людині. З цього випливає глибока пошана до особи людини, оскільки кожна людина є образом Божим. Ця пошана природним чином поширюється і на дітей. Православна педагогічна думка, як і сучасна гуманістична педагогіка, стоїть на позиції любові і пошани особистості дитини, проте православна педагогіка не приймає антропоцентричну основу гуманістичної педагогіки. Одне з найважливіших завдань виховання в православно орієнтованій педагогіці – це не розкриття природи дитини, яка вона є, а розкриття тих дарів, які можуть сприяти виявленню образу Божого в людині, надання допомоги дітям у звільненні їх від влади гріха. Це допомога в розкритті образу Божого в собі, розкритті шляху до вічного життя, залучення до нього вже в земному житті, що немислимо без пробудження в людині глибоко закладеного в ній відчуття гріха. Останнє необхідне не лише для усвідомлення дитиною своєї гріховності (що сучасна світська школа усілякими силами винищує, розмиваючи поняття добра і зла), але й для виховання здібності до опору злу, як зовнішньому, так і внутрішньому.

5. Принцип ієрархічного розвитку особи в процесі виховання.

У православної педагогіці виховання пов'язане з розумінням і засвоєнням ієрархічного влаштування трьох сторін людини – духу, душі і тіла. Православне богослів'я говорить, що людина – це духовно-тілесна істота. Також, згідно з православною антропологією, особа людини створена ієрархічно (дух – душа – тіло), але встановлена Богом ієрархія була порушена гріхопадінням, і правильний, з православної точки зору, розвиток людини повинен стати відновленням правильної ієрархії. Тому особу необхідно розкривати і розвивати, але не гармонійно, а ієрархічно, оскільки людина – явище, перш за все, духовного світу.

Визнання примату духовного початку в людині пояснює і виправдовує наявність аскетичного моменту в православному вихованні. Це необхідно для того, щоб “повністю випробувати і розкрити свої сили або навіть зазнати невдачі, щоб навчитися духовному терпінню, перенесенню неприємностей, покірності” [9, с. 35]. Але навіть найсуворіше аскетичне життя може перетворитися на фанатизм, якщо немає любові, немає дотримання Христових заповідей, які в основу життя людини ставлять спасіння його душі. Спасіння не заперечує розвитку, але позбавляє його стихійної самоцінності. Поза ідеєю спасіння розвиток розуміється як самореалізація, яка, як правило, розпалює пристрасті і живить людську гордість. У рамках спасіння розвиток реалізується у формах служіння і жертвовності, він збирає воедино всі сили душі людини. Такий розвиток особи по-справжньому можливий лише тоді, коли ми усвідомлюємо себе як образ Божий. Тоді світ починає сприйматися людиною не як поле застосування своїх сил і талантів, а як школа Вічного життя, як початок дороги до себе.

6. Принцип індивідуальності.

Це положення природно для педагогіки, яка вже давно у своїй практиці стала звертати увагу на індивідуальні відмінності дітей. Але, як правило, вона враховує лише вже наявні, тобто індивідуальні особливості, схильності, що виявляються вже зараз. Але, якщо виходити з того положення, що індивідуальність виявляється в душі та містить у собі джерело морального розвитку особи, то завдання педагога відносно реалізації принципу індивідуальності розширюються і поглиблюються. Педагог повинен індивідуалізувати свій вплив не лише відносно тих дітей, у яких обдаровання вже встигли сформуватися в помітну індивідуальну рису, а й допомогти розкритися кожній індивідуальності у всій її глибині. Тобто індивідуальність для православного педагога не повинна вичерпуватися лише тим, що є, що дано, а й повинна включати і те, що може бути в ній, що “небачимо зріє або до часу приховано в душі” [6, с. 52]. Розуміючи індивідуальність як творчу силу, яка визначає розвиток особи, педагог звертає увагу вже не на індивідуальні прояви і відмінності в кожному з дітей, а на індивідуальність як “реальну основу наявних можливих особливостей” [6, с. 53]. Тому і завдання його виховної дії набувають більш широкого діапазону – йому необхідно не просто враховувати індивідуальні відмінності дітей, а і свідомо втручатися в процес їх розвитку, завдяки чому і повинна розкритися індивідуальність. За словами протоієрея Василя Зеньковського, має бути не “індивідуалізація виховання, а виховання індивідуальності” [6, с. 53].

7. Принцип особистого прикладу та узгодженості педагогічного впливу Церкви, сім'ї і школи.

У цьому принципі йдеться про особистий приклад вихователя в справі становлення особи вихованця, розкриття образу Божого в ньому. О. Янушкявічене з цього приводу пише: “Живий пошук живої людини, яка живе поряд з тобою, якій ти не байдужий, яка є твоїм другом, яка розуміє тебе, може бути кращою, ніж ти сам, яка радіє всім твоїм успіхам і сумує про твої падіння, не може не виховувати” [11, с. 10].

У православному вихованні кращими вчителями для віруючої людини були і залишаються святі, для яких шлях Христа став внутрішньою рушійною силою становлення їх особи. Важливим моментом у наслідуванні їхнього прикладу є те, що дійсні носії церковного життя завжди дотримували виключно важливого

й ефективного правила виховання – вони не радили іншим того, чого не виконували самі.

Також для ефективного виховання природним є те, щоб всі причетні до виховання дитини особи діяли спільно, висуваючи їй погоджені вимоги. У родинному вихованні принцип узгодженості означає єдність цілей, змісту, засобів і методів виховання. Розбіжності у вимогах ставлять дитину в складне становище, призводять до розладів нервової системи і психіки, а найголовніше – до руйнування моральності в дітях, оскільки в цьому випадку в них, як правило, розвиваються такі якості, як брехливість, виверткість тощо.

Сім'я – частина суспільства, а тому несе в собі його традиції і звичаї. Можна з повною впевненістю сказати, що по-справжньому в людині виховане лише те, що виховано сім'єю. Звідси виникає необхідність для педагога підтримувати і зміцнювати зв'язок із сім'єю, погоджувати з нею свою виховну діяльність.

8. Принцип слухняності.

Згідно з вченням святих отців, слухняність є найважливішою чеснотою християнина разом з покірністю і любов'ю; слухняність є кращим способом до перемоги над наслідками первородного гріха в людині – самозвеличанням і егоїзмом. За відсутності слухняності виникають свавілля, самовпевненість – найнебезпечніші пороки. Діти, які завжди вчиняють по-своєму або яким дозволяється вередувати з метою отримати те, що вони хочуть і коли хочуть, не зможуть навчитися любити, бо слухняність – це вираження любові. Слухняність – це цариця дитячих чеснот, і за наявності слухняності в душі дитини розвивається багато інших гарних рис. Виховується ця основна дитяча чеснота в першу чергу за умов спрямовувальної сили відчуття дійсної любові як найглибшої поваги і пошани близьких, а також за наявності страху засмутити, образити, викликати щонайменшу незадоволеність з боку улюбленої особи.

9. Розкриття Православ'я як радісної повноти життя у Христі.

Метою православного виховання є стягнення Духу Святого, досконала радість у Христі. З цієї точки зору потрібно розкривати дітям Православ'я як радісну повноту життя у Христі. Святом і радістю треба робити для дітей відвідини храмів, участь у православних святах, спілкування з однолітками. Дітей необхідно вчити радісному сприйняттю природи, умінню бачити красу Божого світу. Дитяча релігійність є вкрай благодійною силою, що наповнює душу дитини глибокими і прекрасними переживаннями. А тому ті, хто нав'язує дитині свою невіру, – чи не здійснюють вони ще гіршого насильства над особою дитини, ніж ті, хто виховує його у вірі? Дитина не може самостійно визначитися в релігійних питаннях, і через це відсутність релігійного виховання є порушенням її свободи. Таким самим злочином було б позбавлення дитини, наприклад, естетичного виховання, що пробуджує відчуття прекрасного.

Аналіз функціонування недільних шкіл опитування дає змогу сформулювати рекомендації щодо їх розвитку:

- розробити рекомендації із системи заходів стимулювання створення й активізації роботи недільних шкіл на рівні мітрополії та єпархій;
- ввести практику семінарів як дієву форму обміну досвідом та задоволення існуючого на сьогодні значного методичного досвіду;
- сприяти обміну досвідом між педагогічними колективами недільних шкіл.

Висновки. Аналіз недільної школи як феномену через виділення і розгляд ознак цього поняття чітко вказує, що на сьогодні недільна школа поєднує в собі

функції церковного, освітнього і соціального інститутів. При цьому недільні школи є не лише важливим елементом православного освітнього простору, а й найголовнішою (критично важливою) складовою – фундаментом православного простору взагалі, запорукою збереження української нації.

Проблема виховання – це, перш за все, проблема ціннісної орієнтації людини, яку неможливо вирішити в рамках безрелігійної системи виховання. Відсутність духовно-моральних орієнтирів у підростаючого покоління поступово може призвести не тільки до втрати спроможності чинити опір негативним тенденціям, давати їм адекватну оцінку, а й втрати можливості орієнтуватися у цінностях, що, як наслідок, може спричинити зникнення українців як цілого народу (що вже є питанням національної безпеки).

Список використаної літератури

1. Митрополит Амфілохий (Радович). Человек – носитель вечной жизни / Митрополит Амфилохий (Радович) ; [пер. с серб. С. Луганской]. – М., 2005.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 кн. / І.Д. Бех // Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади: навч.-метод. посіб. – К: Либідь, 2003.
3. Всеукраинский опрос епархий УПЦ МП [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.orthodox-fund.org/ru/library/analytic-materials>.
4. Дивногорцева С.Ю. Духовно-нравственное воспитание в теории и опыте православной педагогической культуры / С.Ю. Дивногорцева. – М.: Изд-во ПСТГУ, 2008.
5. Зеньковский В.В., протоиерей. Педагогика. – М., 1996.
6. Зеньковский В.В. Педагогические сочинения / В.В. Зеньковский; [сост. Е.Г. Осовский, О.Е. Осовский]. – Саранск, 2003.
7. Петракова Т.И. Святоотеческое наследие и проблемы духовно-нравственного воспитания [Электронный ресурс] / Т.И. Петракова. – Режим доступа: <http://glinskie.nti-production.ru/common/mpublic.php?num=2>.
8. Положение о детских приходских воскресных школах Запорожской епархии. – Запорожье, 2010.
9. Сестра Магдалена. Мысли о детях в православной церкви сегодня. – Владимир, 2003.
10. Церковь, дети и современный мир. – М., 1996.
11. Янушкявичене О.Л. О возрастных особенностях детей и методике преподавания основ православной культуры / О.Л. Янушкявичене // Образование. – 2004. – С. 9–17.

Стаття надійшла до редакції 31.08.2012.

Борхович С.Н. Воспитание детей на основе православных традиций в воскресных школах

В статье раскрыта роль воскресных школ в православном воспитании детей и молодежи и сформулированы научные основы организации учебно-воспитательного процесса.

***Ключевые слова:** православное воспитание, духовно-нравственное развитие, воскресная школа, православная педагогика, организация учебно-воспитательного процесса.*

Borkhovych S. Parenting from the Orthodox tradition in Sunday schools

The role of Sunday schools in the Orthodox upbringing of children and teenagers is stated and the scientific basis for educational process organization are shaped in the article.

Key words: *Orthodox education, spiritual and moral development, Sunday School, Orthodox pedagogics, organization of the educational process.*